

Kryžių kalnas, Šiaulių r.
Hill of Crosses, Šiauliai District

Tipinis žemaitiškas kopylstulpis. Igno Končiaus tėviškė, Plungės r.
Typical pillared shrines characteristic of Samogitia, Plungė District

Šiauliai, featuring thousands of crosses, was levelled several times in the Soviet era; but it wasn't long before the hill sprouted new crosses again. In the last few decades, especially since the visit of John Paul II, the Hill of Crosses has become a kind of symbol of Lithuanian cross-crafting.

Another famous hill of crosses that has been bulldozed more than once and sprung back to life again is the Hill of Maids (Panų kalnas) in the district of Telšiai. Its origin dates back to the times of the Swedish wars.

The custom of erecting wooden monuments on graves of the deceased, near homesteads and in villages, to mark a key event in one's life, and to express requests, gratitude or veneration is deeply rooted in the mind of Lithuanians. It is a custom that long periods of persecutions and prohibitions (40 years after the 1863 uprising and the Soviet occupation) failed to eradicate. Therefore, today, Lithuania remains a unique exposition of cross-crafting in the open, and the Lithuanian cross-crafting tradition is listed by UNESCO among the masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity.

Written by Dr. Alė Počiulpaitė
Photos Sigitas Gaudėza

KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMANTAS

LIETUVOS KRYŽDIRBYSTĖ CROSS-CRAFTING IN LITHUANIA

Dzūkiski Zervynų kaimo kryžiai, Varėnos r.
Crosses characteristic of the Dzūkija, Varėna District

LIETUVOS KRYŽDIRBYSTĖ

Tradiciniai lietuvių liaudies mediniai paminklai – kryžiai, stogastulpiai, kopylstulpiai, kopyltėlės – nuo seno yra neatskiriama Lietuvos peizažo dalis, o kryždirbystė, kaip tradicinio liaudies meno šaka, apima ne tik paminklo padarymą, kūrėjo talentą bei meistriškumą, bet ir su tuo paminklu susijusius papročius, apėigas, pastatymo tikslus.

Liaudies medinį paminklų sudaro architektūrinės konstrukcijos, dekoras, skulptūrelės, kalvių nukalti geležiniai kryžiai, puošiantys statinio viršūnę, kartais net tapyti paveikslai. XIX a. tokių paminklų būta kone kiekvienoje sodyboje, pakelėse, laukuose, kaimuose, net miškuose, o ką jau kalbėti apie kapines ir bažnyčių šventorius.

Paprotys statyti kryžius Lietuvoje atsirado priėmus krikščionybę, todėl suprantama, kad meninėje statinio struktūroje subtiliai dera ikikrikščioniškosios kultūros elementai ir savitai interpretuoti krikščioniškosios sakralinės dailės stiliai.

Kiekvieno Lietuvos etnografinio regiono liaudies mediniai paminklai turi savitumą. Pavyzdžiui, tik Dzūkijoje randamas ypatingas kryžmiško kryžiaus siluetas – jis yra apversto trikampio, kurį sudaro susikirsdami su skersiniu Kristaus kankinimo įrankiai ietis ir ilgakotis kirvis, pavidalo. Aukštaičiai kryžiaus konstrukciją apipina gausybe pjaustinėtų, daugiausia kiaurapjūvių, augalinių ir geometrinių ornamentų, tarp kurių komponuojamos skulptūrelės. Išskirtinis Aukštaitijos bruožas – trijų, rečiau keturių aukštų gausiai ornamentuotas stoginis kryžius, paprastai vadinamas stogastulpiu. Senovinio vienaaukščio stogastulpio atmainų galima pamatyti ir kituose regionuose. Suvalkijoje kryždirbystės raida kiek kitokia nei visoje Lietuvoje. Čia kryžių dekoru struktūroje dėmesį patraukia augaliniai motyvai, saviti aukšti postamentai. Žemaičių kryžių forma, dydis įvairuoja, tačiau labiau mėgstami aukšti, masyvūs statiniai, jų dekoras santūrus.

Šv. Benedikto, arba dvikryžmiai, kryžiai, liaudyje vadinti karavikais, statomi ypatingomis progomis, ypač prašant apsaugos nuo maro (dėl to jie dar vadinami maro kryžiais). XX a. pirmojoje pusėje juos imta statyti ir svarbiomis tautos gyvenimo progomis. Jų būta visoje Lietuvoje, bet daugiausia išliko Dzūkijoje ir Žemaitijoje. Dzūkijoje jie labai aukšti, palyginti negausiai dekoruoti, Žemaitijoje – žemesni, kartais visai nepuosti, tik su simbolinėmis raidėmis ant stiebo ir skersinio. Puošniausi dvikryžmiai kryžiai yra Raseinių, Tauragės apylinkėse.

Visuose regionuose galima rasti kopyltelių prie medžių – pakelėse, atokiau nuo sodybų, net miško tankmėje, tačiau daugiausia jų būta Suvalkijoje.

Visur būta ir kopylstulpių, ypač jie būdingi Žemaitijai. Kopylstulpį sudaro stulpas, paprastas ar profiliuotas, ir kopyltėlė su geležiniu kryžiumi viršuje, į kurią dedamos skulptūrelės. Kopyltelių formos ir dydžiai labai įvairūs. Senųjų daugiausia išliko Žemaitijoje, tik vietoje neišlikusių skulptūrelių yra įdėtos dabartinės, daugiausia masinės gamybos.

Tik žemaičiai statė kopytėles ant žemės ir jose „apgyvendindavo“ daugybę šventųjų skulptūrelių. Tai pačių įvairiausių formų ir dydžių pastatėliai – nuo paprasto vos metro aukščio „namelio“ iki kelių metrų aukščio sudėtingos architektūros statinių, bažnyčių ar koplyčių kopijų. Kai kurios laikomos stebuklingomis, jose net yra aukų dėžučių.

Klaipėdos kraštas, ypač Neringa, išsiskiria ypatingos formos antkapiniais paminklais – krikštais. Tai nedidelės dekoruotos lentos. Kai kurie mokslininkai juos tiesiogiai sieja su senuoju nekrokultu ir senaisiais tikėjimais.

Tradicinis liaudies paminklas neišvaizduojamas be skulptūrelių, kurios atskleidžia paminklo paskirtį ir statytojo ketinimus. Tai yra liaudies meistrų išdrožti išraiškingi Kristaus, Švč. Mergelės Marijos, šventųjų skulptūriniai atvaizdai.

Šventųjų pasirinkimą lėmė paminklo vieta, intencijos. Nukryžiuotojo atvaizdas, kaip krikščioniškojo tikėjimo simbolis, buvo būdingas kiekvienam sakralinio turinio paminklui ir naudojamas netgi šalia kitų Kristaus skulptūrų – Nazariečio, Rūpintojėlio, kryžių nešančio Kristus ir t. t. Beveik kiekviename paminkle yra ir Dievo Motinos skulptūrėlė, iš jų populiariausi Pietos, Švč. Mergelės Sopulingosios, Švč. Mergelės Maloningosios atvaizdai. Sodybose vyrauja jų šeimininkų globėjų šv. Jurgio, šv. Antano, šv. Juozapo ir kitų skulptūrėlės. Laukuose stovinčiuose paminkluose rasime šv. Izidoriaus statulėlių, kaimų, miestelių aikštėse – koplytstulpių su šv. Florijono, kartais – šv. Agotos skulptūromis (šie šventieji saugojo nuo gaisrų), prie upių, ežerų, tiltų – koplytstulpių, koplytelių su šv. Jono Nepamuko, Kristus krikšto arba šv. Jono Krikštytojo skulptūromis (apsisaugojimui nuo nelaimių prie vandens ir pan.).

Dabartinė Lietuvos kryždirbystės panorama dėl naujai statomų kryžių yra įvairi, nuolat kintanti. Joje vyrauja paminklai, pastatyti praėjusio amžiaus antroje pusėje ir jau dabartiniame amžiuje. Jų fone nepaprastą reikšmę turi išlikę senieji gyvi tradicijų liudytojai. Pastaruoju metu yra padaryta palyginti nemažai jų kopijų, kurios pastatytos senųjų vietoje, o patys paminklai užkonservuoti ir perkelti į muziejų fondus, neveikiančias koplyčias ir pan.

Savitą kryždirbystės dalį sudaro medinių paminklų sankaupos – kūrybinėse stovyklose sukurtų paminklų ansambliai, kurie dėl juose vyraujančios pasaulietinės tematikos vadinimi mažąja liaudies architektūra arba liaudies monumentalistika, ir savaime susiformavę kryžių kalneliai.

Daugumos paminklų ansamblių paskirtis – memorialinė. Be pirmojo ansamblio, Ablingos, paminėtinas „Čiurlionio kelias“ (jo paminklai Varėnos–Druskininkų keliui suteikia ypatingos nuotaikos), folklorinio, rekreacinio pobūdžio „Raganų kalnas“ Juodkrantėje, liaudies dainų motyvais sukurtas „Žmogui – taiką!“ Šalčininkėliuose (Šalčininkų r.) ir kt. Atgimimo metais ansambliuose atsirado krikščioniškų siužetų, tradicinių formų. Iš naujųjų ansamblių išsiskiria „Atminties takas“, sukurtas Birštone, „Biliūno kelias“ – Anykščių rajone, Maironio tėviškės – Raseinių rajone ir ypač – Domeikavoje (Kauno r.) dar nebaigtas kurti Tautos kančių memorialas. Rokiškyje baigiamas kurti Liongino Šepkos parkas.

Įvairiu laiku susiformavę kryžių kalneliai kartais dar vadinami apžadu, šventosiomis vietomis ir pan. Jie paprastai ima formuotis religiniu ar istoriniu atžvilgiu išskirtinėse vietose: ant piliakalnių, prie stebuklingų šaltinėlių, Švč. Mergelės Marijos apsireiškimo vietose ir pan. Atgimimo metais atsirado kalnelių partizanų žūties vietose. Žmonės iš artimiausių apylinkių ar net visos Lietuvos stato ten kryžius kaip maldavimo, padėkos ženklą.

Visame pasaulyje garsėja prie Šiaulių esantis Kryžių kalnas, kuriame yra keli tūkstančiai kryžių. Sovietiniais metais keliskart sulygintas su žeme, jis netrukus vėl apaugdavo naujais kryžiais. Pastaraisiais dešimtmečiais, ypač po popiežiaus Jono Pauliaus II vizito, Kryžių kalnas yra tapęs savotišku lietuvių kryždirbystės simboliu.

Kitas garsus, taip pat ne kartą sunaikintas ir vėl atsigavęs, yra Panų kalnas (Telšių r.), stovintis net nuo karų su švedais laikų.

Paprotys mediniu paminklu pažymėti ne tik mirusiojo kapą, bet ir savo sodybą, kaimą, svarbų gyvenimo įvykį, pareikšti prašymą ar padėką, pagarbinti lietuvio sąmonėje yra taip įaugęs, kad net per ilgus draudimų laikotarpius (40 metų po 1863 m. sukilimo ir sovietinės okupacijos) neįstengta jo sunaikinti. Todėl ir šiandien Lietuva tebėra savotiška kryždirbystės ekspozicija po atviru dangumi, UNESCO įrašyta į Žmonijos žodinio ir nematerialaus paveldo šedevrų sąrašą.

Teksto autorė Dr. Elena Počiulpaitė
Fotografas Sigitas Gaudėža

Vinco Svirskio koplytstulpis, Ibutonių k., Panevėžio r. Pillared shrines by Vincas Svirskis, Panevėžys District

CROSS-CRAFTING IN LITHUANIA

Traditional Lithuanian wooden monuments — crosses, pillar-type crosses, pillar shrines, and shrines — have long been an inseparable part of the Lithuanian landscape. Cross-crafting, as a branch of traditional folk art, entails not only the making of a monument, and the talent and artistry of the maker, but also the customs and rituals related to a particular monument, and the intentions behind its erection.

The traditional wooden monument consists of an architectural structure, ornamentation, statuettes and wrought iron crosses that embellish the top of the structure; sometimes it incorporates painted images. In the 19th century, such monuments could be found — not only in cemeteries and churchyards — but on the premises of almost every farmstead, along roadsides, in fields and villages, and even in forests.

In Lithuania, the custom of cross building caught on with the advent of Christianity, so it is only natural that the artistic fibre of the monument subtly fuses elements of the pre-Christian culture and idiosyncratically interpreted styles of Christian sacred art.

In each ethnographic region of Lithuania, traditional wooden monuments have their own distinguishing features. For example, only in Dzūkija will you find crosses of a very particular silhouette — the upside down triangle, which is formed when a crosspiece intersects with a spear and a long handled axe — the instruments of the torture of Christ. In Aukštaitija, the centrepiece of the cross is surrounded by plentiful woodcarving, mostly displaying floral and geometric openwork ornamentation, in the midst of which a small figurine is placed. A unique feature of Aukštaitija is the lavishly adorned roofed cross, made up of three or, less commonly, four tiers (usually referred to as a multi-tier roofed pillar-type cross). Varieties of the old one-tier roofed pillar-type cross can also be seen in other regions. The development of cross-crafting in Suvalkija was somewhat different from the rest of Lithuania. Here, the decor of crosses is characterized by plant-form motifs and unique, tall pedestals. In Žemaitija, crosses vary in shape and size, but the most prevalent types are tall, massive structures with restrained decor.

The crosses of St. Benedict (with two crosspieces), their folk name being karavikai, were built with special intentions in mind, in particular when pleading for protection against the plague (hence, they are also called plague crosses). In the first half of the 20th century, such crosses started to be built to commemorate special occasions in the life of the nation. They were spread across the whole country, but today they mostly survive in Dzūkija and Žemaitija. In Dzūkija, these crosses are very tall and comparatively sparsely decorated; in Žemaitija, they are lower, sometimes bare of any decor, with only symbolic letters on the stem and crosspiece. The most elaborate crosses of St. Benedict stand in the environs of Raseiniai and Tauragė.

Shrines attached to trees — along roadsides, far from farmsteads, and even in the depth of the woods — can be found all over Lithuania, but their greatest concentration used to be in Suvalkija.

Pillar shrines also used to dot the whole country, yet their presence was most prominent in Žemaitija. The pillar shrine consists of a plain or shaped pillar, a chapel topped by an iron cross, and small sculptures placed inside the chapel. Chapels greatly varied in form and size. Most of the surviving old pillar shrines are in Žemaitija; the missing old sculptures are often replaced by new ones, mainly of a mass production type.

It was only in Žemaitija that craftsmen made shrines on the ground, housing a host of figurines of

saints. These are structures of very different forms and sizes: ranging from a simple “house”, no taller than one metre, to complex architectural constructions, several metres high, imitating churches or chapels. Some of them are believed to have miraculous powers and even contain offering boxes.

The region of Klaipėda, and Neringa in particular, boasts a special kind of monument erected on graves — krikštai. These are small decorated planks. Some researchers link them directly with the ancient cult of death and other old beliefs.

The traditional monument is unimaginable without figurines, which reveal its function and the intentions of the monument maker or commissioner. These are expressive sculptural images of Christ, the Blessed Virgin Mary and other saints carved by folk craftsmen.

The choice of a saint was determined by the place and purpose of the monument. The image of the Crucified Christ, as a symbol of Christian faith, was an integral part of every monument of sacral content and was even used alongside other sculptures of Christ — Jesus of Nazareth, the Pensive Christ (Rūpintojėlis) and Christ Carrying the Cross. Nearly every monument features the sculpture of the Mother of God, the most popular images being Pieta, Our Lady of Sorrows and Our Lady of Mercy. In farmsteads the sculptures of their landlords’ patrons prevail — St. George, St. Anthony, St. Joseph and others. Monuments standing in fields house sculptures of St. Isidor; in squares of villages and towns, pillar shrines contain sculptures of St. Florian and sometimes St. Agatha (protectors from fire); pillar shrines and shrines by rivers, lakes and bridges have sculptures of St. John Nepomuk, The Baptism of Christ and St. John the Baptist (guarding from misfortunes near water).

The current panorama of cross-crafting in Lithuania is diverse, dynamic and subject to constant change, as new crosses continue to be built. The bulk of these monuments were erected in the second half of the 20th century and at the beginning of this century. Against a background of the modern monuments, the old ones — a live testimony to tradition — are of exceptional value. In the last decade, copies (not very numerous to date) of the most typical specimens were created and erected in place of the old monuments, which had been conserved and moved to museum funds or chapels no longer used for religious services.

An interesting part of the cross-crafting heritage is represented by the self-formed hills of crosses and ensembles of wooden monuments made during creative workshops. The latter monuments, due to their secular themes, could be called “small-scale folk architecture” or “folk monument art”.

Most of these ensembles have a memorial function. Next to the first memorial ensemble in Ablinga, “Čiurlionis’s Road” should be mentioned. Its sculptures, which are placed along the Varėna–Druskininkai highway, evoke a very special mood. One should also mention “The Hill of Witches” in Juodkrantė, which is based on folklore and has a recreational character; “Peace to Man” in Šalčininkėliai, exploits the motifs of folk songs. During the years of National Revival, Christian subjects and traditional forms reappeared in sculptural ensembles. Among the most recent ensembles the following stand out: “The Path of Remembrance” in Birštonas, “Biliūnas’s Pathway” in the district of Anykščiai, “Maironis’s Home” in the district of Raseiniai, and in particular “the Road of Sufferings of the Lithuanian Nation” in Domeikava (still underway). L. Šepka Park in Rokiškis is also nearing completion.

Self-formed hills of crosses that have emerged at different times are sometimes referred to as votive or sacred places. They usually crop up and take shape in locations that have some religious or historical significance: on mounds, near healing springs or sites of St. Mary’s visitation. In times of National Revival, such hills emerged in places where the guerrilla fighters for independence had perished. People from the surrounding areas — and even from the far-flung corners of Lithuania — erect crosses at these sites as a sign of supplication or gratitude. The now world famous Hill of Crosses near